

Ефектът на доминото от независимостта на Косово

Кутията на Пандора на балканските граници

януари 2008, от [Жан-Арно Деран](#)

Статутът на Косово, политическата безизходица в Босна и Херцеговина.... Сякаш всички елементи на нова регионална криза са налице в потвърждение на провала на политиките, водени от 15 години от „международната общност“. В този опорочен контекст старата идея за прекрояване на границите на Балканите отново изплува на повърхността. Докато народи, малцинства и претенции се смесват, този подход би могъл да потопи региона в хаос.

ВЕРОЯТНАТА независимост на Косово рискува да доведе до тежки регионални последици. Тя ще бъде приета като прецедент от сърбите в Босна и Херцеговина, които също претендират за правата си за отделяне на държава, която реално никога не е съществувала. Също така тя би могла да отприщи вълна от верижна дестабилизация, най-вече в Македония и Черна гора, рискувайки да постави под въпрос всички граници на Балканите.

Дали обаче тези граници са табу, което би могло да бъде превъзможнато, както предричат все повече „експерти“ и дипломати? Войните от 90-те години на ХХ век бяха водени в името на „велики“ страни, за „Велика Сърбия“ или за „Велика Хърватия“. Зад искането за независимост на Косово, изглежда, се очертава и призракът на „Велика Албания“... Дошло ли е време да се сложат на масата всички териториални претенции и да се определят новите граници, които най-накрая да бъдат „справедливи“, тъй като биха съвпадали с етническото разпределение на народите? Трябва ли да се рисува отново картата на Балканите, за да се осигури най-после траен мир в този регион, а оттам и в цяла Европа? Тази стара идея се появява отново и отново.

През 2001 г., по време на конфликта в Македония, коментаторът Александър Адлер предложи да се използва *по-скоро хирургия, отколкото хомеопатия* [1] и да се предвиди подялбата на тази бивша югославска република между албански и македонски райони. През същата тази 2001 г. лорд Дейвид Оуен, бивш съпредседател на Международната конференция за бивша Югославия, бе изложил плана си за прекрояване на балканските граници [2]. В същия дух и Арбен Ксафери, историческа фигура на албанския национализъм в Македония, настояваше да се създадат „етнически“ държави [3].

Пред официалния провал на преговорите за бъдещето на Косово и пред невъзможността да се намери сърбо-албански компромис, дълго отхвърляната като „немислима“ идея за подялба на провинцията отново се появи. Немският дипломат Волфганг Ишингер, представляващ Европейския съюз в дипломатическата тройка (съставена от американец, европейец и руснак), натоварена да води преговорите за Косово, през август миналата година смяташе, че не бива да се отхвърля нито един вариант, ако е резултат от

споразумение между засегнатите страни: успеят ли Белград и Прищина да се разберат за подялба на Косово, Европейският съюз ще трябва само да одобри това деление!

Идеята като такава изглежда съвсем разумна: щом народите не искат да живеят заедно, тогава да се разделят, дори и ако трябва да се предвидят „ограничени“ размествания на населения, за да съвпадна новите граници с етническото разпределение на общностите... Да си представим за момент, че плановете на тези „недоносени“ стратегии се осъществят и че международната конференция позволи ново, мирно договорено начертаване на границите на Западните Балкани на етническа основа. Тогава би трябвало да се предвиди и обединяване на всички райони, където албанците са мнозинство, тоест Албания, Косово, северозападната четвърт от Македония, а също и долината на Прешево в Южна Сърбия, както и източните части на Черна гора.

Жестоко орязана, от Македония би останала нищо и никаква държавица, освен ако пробългарските течения не се наложат и страната не се прикрепи към източната си съседка. Въпросът за малцинствата в Албания също няма как да не бъде повдигнат: гърците от южната ѝ част могат да изискат отново да бъдат присъединени към Гърция, докато прогонените след 1945 г. албанци от гръцкия Северен Епир – район, който те наричат Чамерия – не биха пропуснали да припомнят потъпканите си права. Черна гора може да поиска компенсации в района на Шкодра, където винаги са живели сърбо-черногорски малцинства, а Македония би изисквала присъединяването на славянските села около Охридското и Преспанското езеро.

Естествено, сърбите от Босна и Херцеговина биха се присъединили към родината си, което би било край за Босна, тъй като хърватите от Западна Херцеговина, от Централна Босна и от Босанска Посавина (Орасье, Одзак) биха се обединили в Хърватия. Би останало най-много за една микро мюсюлманско-босненска държава, създадена около Сараево, Зеница и Тузла. В крайна сметка, начертаният през 1991 г. от Франьо Туджман и Слободан Милошевич план за подялба на Босна и Херцеговина, би се осъществил [4].

Босна несъмнено би се борила да защити източната част от Горажде и би изисквала да вземе Санджак Нови пазар (*Вж. карето по-долу*), в момента разделен между Сърбия и Черна гора [5]. Ясно е, че и Черна гора не би се запазила в настоящите си граници. Освен отделянето на албанските и босненските райони, страната би трябвало да се изправи и пред подялбата на сръбските райони. Тъй като босненското и сръбското население често са се смесвали, една военна акция би била неизбежна, за да се измести населението по начин, позволяващ фиксирането на приемлива граница. Хърватия би получила устието на Котор, което е присъединено към Черна гора едва през 1918 г. С други думи, Черна гора би се върнала към границите си от средата на XIX век.

„Гювеч” от народи и противоречиви претенции

СЪЩО ТАКА Сърбия би се озовала в парадоксална ситуация. С отрязани албански и босненски части, но разширена с територията на Република Сръбска от Босна и Херцеговина и със сръбските зони на Северна Черна гора,

на нея би ѝ се наложило да управлява трудната област Войводина. В този автономен район в северната част на страната двајсетина малцинства все още съставляват почти 50% от населението. Унгарците формират най-голямата общност (около 350 хиляди души) и общините на Суботица, Сента, Канжица естествено биха се върнали на Унгария, освен ако Войводина не провъзгласи независимостта си, превръщайки се в мултиетнически остров на тези обхванати от лудост Балкани...

Тъй като прекрояването на границите не би пощадило и вече членуващите в Европейския съюз държави, въпросът с малцинствата в Гърция не би се ограничил само с албанците. Мюсюлманите – турци и помаци – от Западна Тракия биха пожелали да се присъединят, съответно към Турция или към България, анулирайки договорите от Лозана от 1923 г. [6]. Въпросът за славяните от гръцка Македония, тема табу в елинската държава, също би трябвало да бъде повдигнат. От своя страна, Словения би излязла доволна от микротериториалните конфликти, които я противопоставят на Хърватия [7]. Тя би изисквала анулиране на плебисцитите от 1918 г. [8] и би се разширила в австрийска Каринтия, където все още живеят словенски малцинства. За награда за добронамереното ѝ отношение към регионалните конфликти Любляна би могла да получи и част от италианския Фриули, а може би и Триест (на словенски Трст) [9].

Тези широки промени в границите несъмнено биха пренебрегнали исканията на някои малцинства: наистина, какво да се направи с гораните от Косово, русините от Източна хърватска Славония, или с арумъните от Македония, Албания и Гърция? От своя страна пък, живеещите на Балканите между 3 и 4 милиона роми ще останат такива, каквито винаги са били: народ без държава.

Малко е вероятно тези промени в границите да могат да се осъществят без спорове, които пък биха довели до средно напрегнати въоръжени конфликти. За да се възстанови мирът, ще трябва да се изпратят европейски части. В замяна неизбежните преселения на жители не би трябвало да бъдат приемани като взаимни щети, а като основна цел на целия процес. Те биха били контролирани от Върховния комисариат на Обединените нации за бежанците и от многобройни неправителствени организации. Бюджетът за спешна хуманитарна помощ ще бъде значително по-голям от отпуснатия за преодоляване на кризата след цунамито през 2004 г...

Този сценарий може да изглежда екстравагантен, но вече са поставени редица проблеми, било относно бъдещето на Босна и Херцеговина или за „националния албански въпрос“. Привържениците на независимостта на Косово подчертават, че тя не би трябвало да служи като прецедент, ставало дума за богоугодно желание: разрешаването на този спор ще има стойност на прецедент само ако носителите на други национални претенции я приемат като такъв.

Идеята, че промяната на границите би могла да разреши всички национални въпроси, е изградена върху основната заблуда, а именно, че съществуват „справедливи“ граници, тъй като са етнически. В действителност, всички граници – не само тези на Балканите – са създадени от историята, резултат са

от отношенията между политическите и военните сили. Границите са толкова малко „справедливи“, колкото са и „естествени“.

Използването на името „Балкани“ се разпространява през XIX век с тежък идеологически заряд. Докато Османската империя, „болният човек на Европа“, малко по малко се разпада, противоречивите претенции на народите започват да се сблъскват. В крайна сметка Балканите се превръщат в синоним на национална сложност, безконечни конфликти, и разпокъсване. „Балканизацията“ става ключ към Балканите, основен идентификационен белег за тази част от Европа. Концепцията за Балканите е на първо място идеологическа, а след това географска. В този „гювеч“ от противоречащи си народи, стремежи и искания, за границите са водени люти битки.

Създаването на държавите и определянето на границите са феномен, свидетелстващ за влизането на Балканите в политическата модерност. Нововъзникналите се облягаха основно върху националната концепция за държавата, като приеха и адаптираха моделите, произлизащи от особения исторически опит на Западна Европа. В началото на XIX век Гърция и Сърбия бяха основани върху „етническо прочистване“, прогонване или асимилация на народите, приемани като друга раса, особено поради религията: „турците“ (тоест мюсюлманите, както славяни, така и албанци или турскоговорящи) бяха прогонени от новите държави.

Определянето на границите беше начин да се подреди балканската неразбория, да се вкара в идеален европейски ред, основан върху съвпадането на народи, граници и държави. Многообразието на „национални“ и религиозни езикови идентичности, характерно за Османските Балкани, започна да намалява.

Процесът се ускори по време на югославските войни от края на XX век: сръбското присъствие бе драстично намалено в Хърватия (от 12% до около 4% от общото население на страната), босненската мозайка бе превърната в обширни моноетнически зони, всяка от които бе контролирана от една от трите общности на страната. През XIX и XX век най-могъщите държави – Австро-Унгария и Русия, а също и Франция, Великобритания и Италия – водиха битки, за да разширят зоните си на влияние в останките от Османската империя, поддържайки и дори насърчавайки националните искания на балканските народи. Държавните политики са описвани от журналисти и от пътешественици в този регион. През 30-те години британската писателка Ребека Уест осмя „хуманитарните и филантропски“ позиции на тези наблюдатели, прегръщащи различни националистически каузи. Тя отбелязва, че *българите на братята Бъкстон и албанците, по които г-ца Дърхам беше станала експерт, много приличат на картината на детето Самуел, нарисувана от сър Джошуа Рейнълдс* [10].

Европейски пионки в новата схватка между Русия и САЩ

НЯКОИ ключови моменти отбелязват постепенното определяне на границите. Най-напред през 1878 г. първият епизод на „голямата криза на Ориента“ бе написан със Санстефанския договор, който предвиждаше създаването на Велика България под руски протекторат. Тази ощетяваща Сърбия и Румъния

перспектива предизвика негодувание и няколко месеца по-късно бе анулирана от Берлинския конгрес, който даде на Австро-Унгария правомощия върху Босна и Херцеговина и върху санджак Нови пазар.

Балканските войни от 1912-1913 г., а след това и Първата световна война отбелязаха другия съществен момент от тази огромна по мащаби партия териториален покер. През 1918 г. Сърбия и Румъния получиха огромни възнаграждения за присъединяването им към лагера на Съюзниците: сръбската династия Караджорджевич успя да създаде новото кралство на сърби, хървати и словенци, предшественик на Югославия, докато Букурещ създаваше „Велика Румъния“.

Въпреки провъзгласените след първия световен конфликт уилсъновски принципи, тези държави никак не зачитаха правото на народите сами да решават съдбата си и интегрираха голям брой групи, озовали се в положение на национални малцинства. През 20-те години Коминтернът виждаше в кралска Югославия нов „затвор за народите“. Вярно е, че централизираната държава, създадена под скиптър на Караджорджевич, нямаше много общо с романтичните или „югославски“ мечти за обединените славянските народи от Юга [11].

Начертаните през 1945 г. вътрешни граници на социалистическа и федеративна Югославия бяха „най-приемливият компромис“, по думите на главния отговорник за определянето им, бъдещия дисидент Милован Джилас. Югославската система бе изградена върху разделение на гражданството от националността, наследено от австро-марксистките разбирания от началото на ХХ [12]. Хората бяха граждани на федералната република, в която живеят (и на социалистическата федерация), като в същото време принадлежаха на която искат национална общност: в югославските преброявания декларирането на националност беше свободно.

Балканският опит показва, че стремежите на народите се изразяват в държавни искания единствено с цената на безспирни конфликти. В Косово две големи противоречащи си национални амбиции за една и съща територия могат да намерят само два вида решения: победата на единия народ над другия, което неминуемо предизвиква неудовлетворение и желание за мъст, или създаване на нови форми на политическо съжителство и съвместен суверенитет. Все пак европейската рамка би трябвало да може да си представи нови политически форми, позволяващи да се надмогнат териториалните и граничните конфликти.

Намесата на Великите сили е съществена за разбиране на постепенното оформяне на балканските граници. От тази гледна точка, историята заеква: въпросът за Косово се превърна в залог в световната желязна схватка между Русия и САЩ. Ясно е, че в тази битка между титани има сериозен риск да бъдат забравени реалните интереси на албанците, сърбите и на всички народи, живеещи в Косово.

Желанието балканските проблеми да се разрешават чрез нови териториални деления би отприщило опасен верижен ефект. Време е да се мисли не за нови териториални деления, а за други решения на исканията на народите.

Просто коридор или търговски кръстопът?

САМОТО име на санджак Нови пазар (вж. картата) има тежък „екзотичен“ заряд. В Османската империя санджак е било обозначение на териториална единица. Единствено санджакът Нови пазар все още означава ясно определена територия, макар да не е отделен административно. През 1878 г. Австро-Унгария е получила военен мандат за Санджак: стремежът на Виена бил да премахне териториалната връзка между Сърбия и Черна гора.

На теория Санджакът остава под османско владичество до Балканските войни. През 1913 г. е разделен: на Сърбия се дава северната му част, а на Черна гора - южната. Този регион е можел да се обособи и като федерална единица от Югославия, тъй като по време на Втората световна война е съществувал Антифашистки комитет за национално освобождение на Санджака. През 1945 г. Санджакът отново е разделен между федералните републики Сърбия и Черна гора.

Нови пазар дълго време е бил кръстопът за керваните, пътуващи из Балканите, а просперитетът на града се дължи на търговското му призвание, за което свидетелства по свой начин и едно еврейско гробище, понастоящем изоставено. В Санджака живеят три национални общности: мюсюлмански славяни, които вече се наричат босненци и представляват 55% от около 100-те хиляди жители на региона; православни, определящи се като сърби в северната част на Санджака, а в средната - като сърби или черногорци.

Санджакът представлява коридор, свързващ Косово и Босна. На някои пропагандисти им се ще да виждат в него главната ос на „зеления диагонал“, пресичащ Балканите. Това значи, че забравят колко слабо е развит обменът Изток-Запад. Мюсюлманското население е концентрирано в източната част на Санджак (общините Нови пазар, Сиеница и Тутин в Сърбия и Рожайе в Черна гора). Голяма част от мюсюлманите са изгонени от западната част на Санджака от „четниците“, сръбски националисти от времето на Втората световна война. Нови случаи на „етническо прочистване“ има и през 90-те години, по време на войните (в Плевля, Черна гора и в Прибой, Сърбия). „Почиштането“ на долината на Дрина и населението ѝ от мюсюлмани е постоянна цел на сръбските националисти. Напрежението между общностите до ден днешен е голямо, докато маргиналните, но активни ухабитски движения се опитват да вдъхнат идентичностна увереност на мюсюлманите.

Санджакът е пресечна точка на мафиотски интереси - криминалните мрежи от Сърбия, Черна гора, Босна и Албания се срещат в Нови пазар, но би могъл да открие призиванието си за търговски кръстопът на едни помирени Балкани, отворили границите си, включващи еврорегиона Санджак.

През 1878 г. на Берлинския конгрес канцлерът Бисмарк твърди,, че Албания е само географско понятие. Въпреки това, през същата година Призренската лига обединява знатни личности, дошли от всички албански региони на Османската империя.. Те изразяват за пръв път истински национални претенции.. В последвалия период Австро-Унгария се наема да защитава тези албански искания, за да изигграе Сърбия и Гърция, съюзници на Франция, Великобритания и Русия ((1).

През 1912 г. във Вльора Исмаил Кемал провъзгласява първа Република Албания, която просъществува съвсем кратко време.. Една година по-късно на конференцията в Лондон се решава създаването на Кралство Албания, което обаче се простира само върху около половината от земите, населени с албанци.. Тогава Косово, вече в по-голямата си част населено с албанци, е разделено между Сърбия и Черна гора. За албанците това е огромна несправедливост за народа им и съвременните националисти смятат да „поправят тази историческа несправедливост”.

Албанската държава не оцелява от само себе си.. Албания за малко не изчезва в суматохата на Първата световна война, а фиксирането на границите на държавата става чак през 1926 г.,и то по силата на твърде съмнителна логика. Така градът Джаковица/Джакове е оставен в кралството на сърби, хървати и словенци, въпреки че сръбското присъствие там е ограничено. По същия начин и историческата местност на града Дебър/Дибра е разделен между славянското кралство и Албания: днес главният град принадлежи на Република Македония, докато вътрешният му район се намира в Албания, около градчето Пешкопи.

Две проблемни области се кръстосват. Териториалното определяне на Албания е решено в зависимост от съотношението между силите на съседните ѝ страни (Черна гора, Сърбия, Гърция) и техните могъщи покровители, без да се пропуска и Италия, която дълго е имала претенции към албанския бряг. В същото време понятията „албански региони, или „местност с албанско население” неизменно пораждат проблеми: във въпросните райони албанците са живеели и все още живеят в контакт с други национални общности. Този или онзи град принадлежи ли на албанския свят, защото албанците там са 50%, 60% или 80% от населението? Какъв процент да приемем и най-вече какъв критерий да вземем предвид?

(1) Вж. Natthalie Cllayerr *Aux origiines du nationalisme albanaiis. La naissance d'”une nation majjorii ttaiementt musullmane en Europe* (Възникването на албанския национализъм. Раждането на една мюсюлманска нация в Европа), Karthalla, Paris, 2007.

Бележки под линия

[1] Александър Адлер, „Pour les Balkans, chirurgie ou homéopathie?”(Хирургия или хомеопатия за Балканите?), *Courrier international*, Париж, 12 април 2001 г.

[2] Лорд Дейвид Оуен, “Redessiner la carte des Balkans” (Прекрояване на картата на Балканите), *Le Monde*, 21 март 2001 г.

[3] Арбен Ксафери, “Les Etats multiethniques ne sont pas une solution” (Мултиетническите държави не са решение), *Le Courrier des Balkans*, 28 април 2003 г., <http://balkans.courriers.info/artic...>

[4] Сръбският президент Милошевич и хърватският му колега Туджман през 1991 г. се споразумяват за таен план за подялба на Босна.

[5] Вж. “Le Sandjak de Novi Pazar, un foyer de tension en Europe du Sud-Est” (Новипазарският санджак, огнище на размирици в Югоизточна Европа), *Le Courrier des pays de l’Est*, n° 1058, ноември-декември 2006 г., с. 78-93.

[6] Този договор, подписан на 24 юли 1923 г., предвижда голям обмен на население между Гърция и Турция, като същевременно признава съществуването на мюсюлманско малцинство в гръцката част на Западна Тракия.

[7] Тези конфликти са за залива на Пиран, където прокарването на земна граница определя достъпа на Словения до международни морски води, както и за малкия регион на Мура.

[8] Които определиха за собственост на Австрия или на Словения оспорвани гранични територии.

[9] Ще припомним, че свободната територия Триест, създадена през 1947 г., бе разделена едва през 1954 г.: зона А, в която влиза и самият град, бе върната на Италия, докато зона Б бе дадена на Югославия и днес е част от Словения.

[10] Ребека Уест, *Agneau noir et faucon gris. Un voyage à travers la Yougoslavie* (Черна овца и сив сокол. Пътуване през Югославия), L’Age d’homme, Лозана, 2001 г.

[11] Югославската идея най-напред бе развита от хърватски интелектуалци като Людевит Гай (1809-1872) или епископ Йосип Щросмайер (1815-1905).

[12] Това разделение бе теоретично обосновано през 1907 г. от Ото Бауер в книгата му *Въпросът за националностите и социалдемокрацията*, EDI, Париж, 1988г.